

KULTTUURIHISTORIAN
TUTKIMUS
Lähteistä menetelmiin
ja tulkintaan

Toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä,
Sakari Ollitervo & Marika Räsänen

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 17

Kustantaja Kulttuurihistorian seura, Turku
ISBN 978-952-68776-8-6 (pehmeäkantinen)
ISBN 978-952-68776-9-3 (PDF)
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistorian seura
c/o Kulttuurihistoria
20014 Turku
<http://kulttuurihistoria.net>

© kirjoittajat
Ulkoasu: Henri Terho ja Heli Rantala
Taitto: Heli Rantala

Kannen kuva: Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) tutkijasali tarjosi historian-
tutkijoille ajanmukaiset puitteet vuonna 1901. Kuvaaja: Atelier Nyblin A.B. Lähde:
Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19650527:2. CC BY 4.0.

Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Aatteet ja opit kulttuurihistoriallisina toimijoina
ELIAS LÖNNROTIN KALEVALA AIKAKAUDEN OPPINEEN
KESKUSTELUN TULKINTANA

Juhana Saarelainen

Tässä artikkelissa etsin kulttuurihistoriallista näkökulmaa aatteiden ja oppien tutkimukseen. Erityisesti pohdin, mitä tarkoittaisi, jos tutkimuksen painopistettä siirrettäisiin teoreettisesta ajattelusta kohti käytännöllistä toimintaa ja kulttuurista kontekstia. Heti alkuun lienee syytä purkaa kulttuurihistorian suhdetta aate- ja oppihistoriaan: Jälkimmäinen oppiala on muodostunut jo aikaa sitten. Miksi siis tutkia samoja aiheita kulttuurihistoriallisesti? Usein kulttuurihistoriaa on määritelty negaation kautta, se ei ole voittajien historiaa, tapahtumahistoriaa tai ”perinteistä historiaa”. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kulttuurihistorian tutkimusalueista olisi rajattu jotain pois. Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi on todennut, että mihin tahansa tutkimuskohteeseen voidaan ottaa kulttuurisuuden perspektiivi, vaikkapa sitten politiikkaan, sotaan tai diplomaattiaan.¹ Toisin sanoen kulttuurihistoriallista tutkimusta määrittävät kohteen sijaan menetelmät, näkökulmat ja

¹ Salmi 2017, 423.

ongelmat. Siten voidaan etsiä myös kulttuurihistoriallisia tapoja tutkia aatteita ja oppeja.²

Aate- ja oppihistorian tutkimuskohteet ovat itsessään hyvin monitahoiset. Ne käsittävät esimerkiksi uskonnollisen, tieteellisen ja filosofisen ajattelun sekä laajat ideologiset kokonaisuudet kuten liberalismiin ja fasismiin, mutta tutkia voi myös vaikkapa menneisyyden uskomuksia, toiveita tai pelkoja.³ Pohjoismaisessa aate- ja oppihistorian perinteessä käsite *aate* viittaa ideoiden historiaan ja *oppi* tieteenhistoriaan.⁴ Näin on pyritty yhdistämään kaksi eri tutkimusalaa.⁵ Onkin tärkeää huomata, että tässä yhteydessä käsitettä *aate* käytetään nimenomaan ajattelun ja idean, ei ideologian, merkityksessä.⁶ Ideaa ja ideologiaa saattaa tulla vaikea erottaa toisistaan, esimerkiksi nationalismiin pitkä historiaa voi tutkia yhtäläillä opillisen pohdinnan kuin poliittisen ideologian näkökulmista ja niitä sekoittaen. Juha Manninen on jäljittänyt aate- ja oppihistorian alkua myös 1800-luvulle ulottuviin taiteen, erityisesti kirjallisuuden, historiallisen tutkimuksen traditioihin. Siten hän on pääty-

² Erotuksena aate- ja oppihistorian oppiaineeseen puhun tässä artikkelissa kulttuurihistoriallisesta aatteiden ja oppien tutkimuksesta. Aate- ja oppihistorioitsijat Petteri Pietikäinen ja Mikko Myllykangas ovatkin korostaneet, että oppialan piirissä voi hyvin lähestyä esimerkiksi sosiaalishistoriaa ja samoin sosiaalishistorioitsija voi tutkimuksissaan käsitellä aate- ja oppihistorian kysymyksiä. Näin he nostavat esille historian monien erityisalueiden yhtenäisen pyrkimyksen ymmärtää menneisyyttä. Pietikäinen & Myllykangas 2017, 4.18.

³ Pietikäinen & Myllykangas 2017, 4.6.–4.7.

⁴ Pietikäinen & Myllykangas 2017, 4.15–4.17. Äskettäin Oulun yliopiston oppiaineen nimi vaihdettiin muotoon ”tieteiden ja aatteiden historia”. Sen piirissä on myös toimitettu alaa erinomaisesti kokoava teos *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historia* (2017).

⁵ Anglosaksisessa tutkimuksessa *history of ideas* (tai *intellectual history*) ja *history of science* on yleensä käsitetty toisistaan erillisiksi, vaikka lähentymistäkin on tapahtunut. Tresch 2014, 153.

⁶ Oppialan nimitys on suora käännös ruotsin kielestä: *idé- och lärdoms historia*. Pietikäinen & Myllykangas 2017, 4.17. Kuten sanottu, ideologiat kuuluvat oppialan piiriin, mutta se ei rajoitu niihin.

nyt määrittelemään oppialan merkitsemään oppineen kirjallisuuden ja ylipäätään oppineisuuden tutkimusta historiallisessa kontekstissa.⁷

Brian Cowan on tarjonnut kokoavan näkökulman aatehistoriaan hahmotellessaan sen kansainvälistä kehitystä 1970-luvulta 2000-luvulle.⁸ Samalla hän erottelee kolme tapaa rakentaa konteksti aatehistoriallisessa tutkimuksessa: opillinen, sosiaalinen ja kulttuurinen. Näistä eniten huomiota annetaan kulttuuriselle kontekstille. Cowanin mukaan sen etuna on kyky syventyä yhtä lailla aatteiden sisällön tutkimukseen kuin siihen, miten ne esitetään.⁹ Kulttuurista kontekstia korostavista lähtökohdista rakennetaan tämänkin artikkelin argumenttia. Kun aatteita tai oppeja tarkastellaan kulttuurisessa kontekstissa niiden sisällöllisen merkityksen ohella voidaan tutkia sitä, miten ne aktiivisesti vaikuttavat ja toimivat opillista kontekstia laajemmassa asiayhteydessä. Siinä missä esimerkiksi Cowan on korostanut kulttuurisen kontekstin merkitystä aatteiden synnyn, kehityksen ja omaksumisen tutkimukselle, en tarkastele, miten ne passiivisesti tulevat keksityiksi tai välitetyiksi. Sen sijaan kysyn, millaista käytännön toimintaa aatteet ja opit saavat aikaan, tai miten ne vaikuttavat kulttuurissa silloinkin, kun niitä ei artikuloida eksplisiittisesti.

⁷ Manninen 1998, 1, 12. Käytän tässä artikkelissa Mannisen käsitettä ”oppinut kirjallisuus” sekä sen muunnelmia ”oppinut teksti”, ”oppinut keskustelu” jne. Näin voidaan tehdä hiukan arbitraarinen, mutta käytännöllinen erottelu aatehistoriallisiin lähteisiin ja muihin lähteisiin, jotka ovat usein tekstejä, mutta eivät välttämättä ”oppineita”.

⁸ Cowan 2006. Aatehistoria ajautui 1960-luvulla kriisiin, joka johti sen nopeaan uudistumiseen mm. Quentin Skinnerin ja Robert Darntonin työn tuloksena. McMahon 2014, 16–17.

⁹ Cowan 2006, 181.

Aatteet ja opit kulttuurisessa kontekstissa

Aate- ja oppihistorian metodologiseen keskiöön on nostettu usein kontekstualisointi.¹⁰ Metodია kehittäneen aatehistorioitsija Quentin Skinnerin mukaan kontekstualisoinnilla etsitään vastausta kysymykseen, mitä tekstin kirjoittaja on halunnut tekstillään tehdä.¹¹ Tällä kysymyksellä on myös läheinen suhde oppineen tekstin merkityksen ymmärtämiseen.¹² Skinner, kuten myös jossain määrin häneen liitetty niin sanottu Cambridgen koulukunta, onkin keskittynyt erityisesti yksittäisiin ja usein valtio-opillisiin ajattelijoihin, kuten Machiavelliin tai Thomas Hobbesiin. Suuntauksen ansioihin voidaan lukea klassikkotekstien muodostaman kaanonin rikkominen kasvattamalla tulkittavien tekstien ja ajattelijoiden määrää.¹³ Kulttuurisesti suuntautunut aatehistoria lähtee kuitenkin Cowanin mukaan hyvin erilaisista lähtökohdista. Sen taustalla vaikuttavat ranskalainen mentaliteettien historia ja aatteiden sosiaalishistoria, jotka ovat kiinnostuneet myös tekstien ja niiden merkityksen ulkopuolisesta maailmasta.

Tällaisessa kontekstissa oppineet tekstit ovat lähteitä kulttuurisesti rakentuneen maailman tulkintaan.¹⁴ Kulttuurista näkökulmaa edustaa esimerkiksi Robert Darnton useissa klassikon aseman saavuttaneissa tutkimuksissaan. Darnton ihaili Skinneriä ja hänen koulukuntaansa aatehistorian uudistajina, mutta siirsi itse katseensa yksittäisistä ajatteli-joista ja teksteistä sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin, jonka lähteet löytyivät kirjastojen ohella arkistoista.¹⁵ Näin tutkimuksen konteksti ja kysymyksenasettelu laajentuivat sekä tekstin merkityksen että yksittäis-

¹⁰ Cowan 2006, 171; Helo & Pietikäinen 2017, 6.7. Peter E. Gordonin mukaan kontekstin käsitettä ja metodia on syytä tarkastella uudelleen, vaikkakaan ei hylättävä. Hän kysyy, miten aatehistoria voi kritisoida omaa aikaansa, jos menneisyyden ja nykyhetken kontekstit ovat toisistaan täysin erillisiä. Gordon 2014, 46–47. Ratkaisua tähän ongelmaan voi hakea Hans-Georg Gadamerin ymmärryksen horisontin käsitteestä. Vessey 2009, 540. Ks. kontekstualisoinnin kritiikistä myös Saarelainen 2012, 262–265.

¹¹ Skinner 1988, 75.

¹² Whatmore 2006, 112.

¹³ Cowan 2006, 175.

¹⁴ Cowan 2006, 177.

¹⁵ McMahan 2014, 17.

sen ajattelijan intention ulkopuolelle.¹⁶ Kun oppineet tekstit ja niiden kirjoittajat tuodaan osaksi laajempaa kulttuurista kontekstia, voidaan nostaa esille aatteiden ja oppien suhde esimerkiksi toimintaan, materiaalisuuteen, sosiaalisiin suhteisiin tai yhteiskunnallisiin kysymyksiin.¹⁷ Kulttuurihistoriallinen konteksti ei kuitenkaan poista aatehistorian itseenäisyyttä, vaan niiden voidaan katsoa täydentävän toisiaan.¹⁸

Ranskalaisen filosofin Paul Ricœurin mukaan samaan tapaan kuin tekstien merkitys rakentuu suhteessa kontekstiin, myös toiminnan merkitys on kontekstisidonnaista.¹⁹ Toisaalta tutkimuksen kohteen ja kontekstin suhde on vastavuoroinen, eli niiden merkitykset rakentuvat suhteessa toisiinsa.²⁰ Tulkiten tämän siten, että aatehistoriallisen kontekstin kulttuurinen laajentaminen tarkoittaa, ettei tarkasteltavana ole vain oppineisuuden tuottamat merkitykset, vaan niiden lisäksi voidaan tutkia näiden merkitysten vuorovaikutusta oppineen piirin ulkopuolella, jolloin oppineesta tekstistä tulee toimija. Kulttuurihistoriallinen näkökulma aatteiden ja oppien tutkimukseen siirtää tarkastelun kirjan sivuilta niihin erilaisiin toiminnan muotoihin, joita aatteet ja opit saavat aikaan. Tästä seuraa lisäksi se, että vastavuoroisesti oppineisuuden tuottamia merkityksiä voidaan tutkia tarkastelemalla toimintaa, joka tekee näkyväksi, konkretisoi ja tulkitsee aatteita ja oppeja.²¹ Konkreettista toimintaa voidaan ikään kuin tarkastella aatteiden ja oppien tulkintana ja sovelluksena.²²

Näistä lähtökohdista katsottuna voidaan aatteet ja opit tulkita aktiiviseksi osaksi kulttuurista kontekstia, ne saavat ihmiset tekemään lukemattomia asioita: liikkumaan, kirjoittamaan, kokeilemaan, säveltämään tai vaikka kapinoimaan. Samalla erilaiset toiminnan muodot

¹⁶ Skinnerkin on korostanut kulttuurisen kontekstin merkitystä, vaikka hänen onkin katsottu itse pysytelleen melko rajatussa oppineen kirjallisuuden lähdeaineistossa. Cowan 2006, 175.

¹⁷ Tätä keskustelua käy myös Tolonen 1992.

¹⁸ Surkis 2014, 103–104.

¹⁹ Ricœur 1973, 100–101.

²⁰ Ollitervo 2012, 209–212.

²¹ Merkitysten ohella voi myös tutkia, miten aatteet ja opit tulevat esille kokemuksessa. Shore 2014, 201–202.

²² Tutkimuksellisen ongelman muodostaa se, että tällaisessa toiminnassa ei välttämättä eksplisiittisesti tuoda esille siihen vaikuttaneita aatteita ja ajattelijoita.

luovat uusia merkityksiä aatteille ja opeille tulkitsemalla ja soveltamalla niitä. Tätä lähestymistapaa voidaan määritellä myös siten, että se tarkastelee teorian ja käytännön vastavuoroista suhdetta. Näin havaitaan, että toimintaa ei tule ymmärtää ajattelun passiivisena peilinä, joka vain heijastaa aatteita.²³ Aatteet, opit ja niitä ilmaisevat tekstit eivät saa kontekstiaan ainoastaan toisista teksteistä ja oppineiden ajattelusta, vaan niiden merkitys määrittyy myös sen kautta, miten ne aktualisoituvat ja materialisoituvat konkreettisina käytäntöinä ja tekoina. Siten voidaan kysyä sekä sitä, millaisia tekoja aatteet ja opit saavat aikaiseksi, että sitä, miten toiminta on aatteiden ja oppien tulkitsija, joka voi esimerkiksi kritisoida, puolustaa, tuottaa tai soveltaa niitä.

Aatteet ja toiminta ovat ikään kuin vuoropuhelussa toistensa kanssa. Kulttuurihistoriallinen aatteiden ja oppien tutkimus ei pitäydy oppineiden tekstien asiayhteydessä. Toki näin suuntautuneessa kulttuurisessa aatehistoriassa on hyvin tärkeää tuntee ja ymmärtää aatteiden ja oppien merkityksiä, sisältöjä ja argumentteja, sillä niitä ei välttämättä tuoda suoraan esille konkreettisessa toiminnassa. Yhtä tärkeää on kuitenkin kysyä oppineiden tekstien merkityksen ohella sitä, miten ne tulevat sovelletuksi ja saavat aikaan toimintaa. Siten voidaan tarkastella, miten teoreettiset ja oppineet keskustelut ovat vaikuttaneet aikakauden kulttuurissa laajemmin kuin vain pienessä oppineiden piirissä. Konkreettimpi kysymys olisi esimerkiksi se, miten filosofiset tai tieteelliset teoriat vaikuttivat oman alueensa ulkopuolella, kuten taiteessa tai politiikassa. Mahdollisia tutkimusongelmia on toki rajattomasti. Seuraava alaluku antaa kaksi tutkimuksellista esimerkkiä siitä, miten aatteet ja opit voivat tulla esille konkreettisessa toiminnassa, myös silloin kun niitä ei artikuloita eksplisiittisesti.

Elias Lönnrot aatteiden ja oppien kontekstissa

Kulttuurisesta lähestymistavasta aatteiden ja oppien historiaan nostan esimerkiksi itselleni tutun tutkimuskohteen: Elias Lönnrotin (1802–1884) ajattelun ja toiminnan suhteen aikakauden filosofiin käsityksiin

²³ Toisin sanoen ajattelun ja toiminnan vastakkainasettelua tulisi tarkastella kriittisesti.

tieteestä, runoudesta ja kansallisesta kulttuurista.²⁴ Tämä suhde ei ole nähtävissä ainoastaan Lönnrotin tuottamissa oppineissa teksteissä, vaan myös käytännön toimintana, esimerkiksi kansanrunojen keräämisenä ja julkaisemisena. Voidaan suoraan sanoa, että Lönnrot ei suinkaan ollut teoreettisesti tai filosofisesti poikkeuksellisen nerokas ajattelija.²⁵ Hän kyllä opiskeli yliopistossa, valmistui sekä filosofian maisteriksi että lääketieteen tohtoriksi ja toimi suomen kielen professorina. Hänen kirjoituksistaan käy myös ilmi, että hän tunsikin aikakauden filosofisia kysymyksiä ja muodosti niistä omia tulkintoja. Silti hänen intressinsä olivat enimmäkseen muualla kuin oppineessa pohdinnassa. Tätä seikkaa on toisinaan korostettu liiallisuuksiin asti.²⁶ Silloin sivuutetaan valtava määrä tietoista ja perusteellisesti harkittua oppinutta työtä, jota Lönnrot teki niin *Kalevalaa* kootessaan kuin muissakin toimissaan.

Tutkimusongelman ei kuitenkaan tarvitse olla kysymys siitä, mikä on ollut Lönnrotin kontribuutio aatteiden historialliselle kehitykselle. Sen sijaan voidaan kysyä, miten aikakauden filosofiset teoriat vaikkapa tiedosta ja taiteesta tai luonnosta ja kulttuurista vaikuttivat hänen työskentelyynsä. Esimerkiksi otan eräät Lönnrotin työtavat koostaa *Kalevalaa*. Hänen ja monien muiden keräämistä suullisista kansanrunoista olisi voinut luoda monia hyvin erilaisia teoksia, kuten tieteellisen lähdejulkaisun, jossa laulut ja niiden variantit olisi luokiteltu ja painettu erillisinä runoina metatietoineen.²⁷ Lönnrot päätti kuitenkin työstää ja julkaista aineiston pohjalta ehyen kaunokirjallisen runoteoksen. Tämänkin ratkaisun olisi voinut toteuttaa monin eri tavoin, ja Lönnrot

²⁴ Esim. Saarelainen 2019a.

²⁵ Vaikutusvaltainen Lönnrot kuitenkin oli monin tavoin, kun tarkastelee hänen merkitystään vaikkapa suomen kielen ja kulttuurin kehitykselle.

²⁶ Esim. Viljo Tarkiaisen arvion (1933) mukaan Lönnrot oli filosofiseen ja esteettiseen ajatteluun kykenemätön yksinkertainen ja luontoperäinen luonne. Majamaa 1997. Tällainen narratiivi esittää Lönnrotin kuin kansallishenkeä kanavoivana välikappaleena, jonka kautta syntyy kuin itsestään *Kalevala*-eepos.

²⁷ Myöhemmin näin onkin tehty. *Suomen kansan vanhat runot* -lähdejulkaisun 34:ään niteseen on koottu lähes kaikki kerätty ns. kalevalainen runous (ks. skvr.fi).

itsekin totesi, että samasta aineistosta olisi voinut saada aikaan vaikka seitsemän erilaista *Kalevalaa*.²⁸

Tosin Lönnrotin tapa yhdistellä erillisiä runoja yhdeksi kokonaisuudeksi jäi monilta aikalaisilta huomaamatta, ja *Kalevalaa* usein luettiin suomalaisen esikirjallisen kulttuurin lähteenä, eikä niinkään Lönnrotin työn tuloksena.²⁹ Tämä siitä huolimatta, että hän kertoi *Kalevalan* (1835) esipuheessa katsovansa, että eepoksen lähteenä käytettyjä runoja oli laulettu vain toisistaan erillään. Lönnrot siis sanoi muodostaneensa yksittäisistä suullisen kulttuurin lauluista yhden kirjallisen eepoksen: ”Näitä runoja olen kokenut johonkukuhun järjestykseenki saatella, josta siis työstäni lienee tili tehtävä.”³⁰ Todennäköisesti tämän työtavan taustalla oli saksalaisen filologin F. A. Wolfin (1759–1824) laajaan empiriseen tutkimukseen perustuva teoria homeeristen eeposten synnystä. Hän oli esittänyt kirjassaan *Prolegomena ad Homerum* (1795), etteivät Ilias ja Odysseia olleet Homeros-nimisen sokean runoilijan sellaisinaan laulamia teoksia, vaan ne olivat muotoutuneet antiikin aikana satojen vuosien prosessissa, jossa erillisiä, useiden esittäjien lauluja oli ensin yhdistelty kirjallisesti ja myöhemmin vielä editoitu filologisesti. Pää-

²⁸ Siikala 2008, 318.

²⁹ Eräät aikalaiset kuitenkin panivat asian merkille ja kritisoivat Lönnrotin tapaa koostaa *Kalevala*, juuri sen johdosta, että se erkani lähdemateriaalista liian kauas. Sulkunen 2004, 63; Anttonen 2014, 60. Lönnrotilla oli kuitenkin perusteet ajatella *Kalevalan* olevan autenttinen kansanrunojulkaisu. Anttonen 2014, 79. Ylipäätyään keskustelussa *Kalevalan* niin sanotusta autenttisuudesta on huomioitava aitouden käsitteen historialliset muutokset. Saarelainen 2019a, 49–50.

³⁰ Lönnrot 1993 (1835), 175. *Vanhaa Kalevalaa* ei otettukaan vastaan täysin valmiina teoksena, vaan sen sisältöä, muotoa ja tulkintoja arvosteltiin myös niiltä tahoilta, jotka eivät sinänsä kiistäneet eepoksen autenttisuutta. Mm. Mathias Castrénin, J. J. Tengströmin ja Fabian Collanin kritiikki vaikuttikin *Kalevalan* uuteen laitokseen. Kritiikki tuskin tuli Lönnrotille yllätyksenä, sillä hän arveli jo *Vanhan Kalevalan* esipuheessa, että hänen ratkaisunsa tuskin tulevat tyydyttämään kaikkia (mt. 176). Lisäksi hän myönsi työn keskeneräisyyden ja toivoi eepoksen herättävän muissakin kiinnostusta kansanrunouden keruuseen, jotta työtä voitaisiin jatkaa (mt. 175). Vanha Kalevala innostikin lukuisia keruumatkoja, jotka mahdollistivat *Uuden Kalevalan* (1849) lähes kaksinkertaistuneen pituuden.

telmä oli, että meille tutut kirjalliset homeeriset eepokset olivat etäännyneet hyvin kauas alkuperäisistä suullisista lauluista.³¹

Lönnrotin tavassa koostaa *Kalevala* oli selkeitä yhtäläisyyksiä Wolfin teoriaan.³² Eepoksen esipuheessa (1835) kirjoitetaan:

Kysynet lukia jos esivanhempamme näitä runoja missään järjestyksessä laulovat taikka yksitellen? Minusta näyttää näien runojen sitä myöten, kun asiati tapahtuivat, yksitellen, ilmautuneen. Erityiset runot Wäinämöisestä, Ilmarisesta, Lemminkäisestä eiwät maha olla yhen laatimia, waan usiamman.³³

Lönnrot viitanee juuri Wolfin teoriaan, jonka hän myös tunsi.³⁴ Silti Lönnrot ei nimennyt Wolfia tai hänen kirjaansa. Lönnrot ei myöskään eksplisiittisesti kommentoinut Wolfin teoriaa, kirjoittanut siitä tutkielmaa, arvostelua tai kommentaaria. Hän tulkitsi teoriaa soveltamalla sitä toimitustyössään. Teoria yhdistettynä homeeristen eeposten kulttuuriseen esikuvallisuuteen perusteli menetelmää koostaa yksi ehyt teos useista erillisistä lauluista. Näin tässä artikkelissa hakemani kulttuurinen näkökulma aatteiden ja oppien historiaan tulee mainiosti esille: ne auttavat ymmärtämään monenlaista toimintaa ja erilaisia konteksteja silloinkin, kun tarkasteltavasta asiasta ei löydy eksplisiittistä viittausta oppineisiin keskusteluihin.

Toisaalta on muistettava, että jokin yksittäinen tapaus harvoin riittää kontekstiksi. *Kalevala* on erikoinen teos monessa suhteessa. Se on selvästi kaunokirjallinen eepos, joka pyrkii esteettiseen ilmaisuun, mutta yhtä lailla sillä oli esimerkiksi tieteellisiä päämääriä liittyen muun muassa kansanrunouden tutkimukseen ja filologiaan.³⁵ Lönnrot olikin kiinnostunut useista niin taidetta kuin tiedettä koskevista opillisista keskusteluista. Siksi Wolfin eeposteoria ei suinkaan ole riittävä konteksti, jos *Kalevalaa* halutaan tutkia kokonaisvaltaisemmin aikakauden aatteiden ja tieteen tulkitsijana. Avaamalla erilaisia aate- ja oppihistoriallisia konteksteja voidaan oppia yhä uusia asioita Lönnrotin toiminnasta. Itse asiassa tutkimusongelmasta riippuen kontekstia voi laajentaa lukemat-

³¹ Wolf 1985 (1795), 57–58, 76, 92, 131. Ks. myös Grafton 1981, 109–110.

³² Honko 1987, 143; Hämäläinen & Saarelainen 2019, kommentaari 14.

³³ Lönnrot 1993 (1835), 176.

³⁴ Kaukonen 1990, 159.

³⁵ Saarelainen 2019a, 26–27.

tomiin eri suuntiin. Sitä voitaisiin etsiä vaikkapa filosofien J. G. Herder (1744–1803) ja F. W. J. Schelling (1775–1854) ajattelun suunnasta.³⁶

Tosin jälleen kerran eksplisiittiset viitteet näihin filosofiin puuttuvat, mutta suorien vaikutussuhteiden tarkastelun sijaan heidän avulkaan voidaan rakentaa Lönnrotin toiminnalle kulttuurista kontekstia, joka tekee siitä ymmärrettävämmän. Esimerkiksi otan Schellingin filosofian ja Lönnrotin lääketieteen väitöskirjan, jossa hän kirjoittaa: ”– – regionerne uti kunskapens dagsida äro *sinligheten, förståndet och förnuftet*”.³⁷ Lönnrotin *Valittujen teosten* käännös kuuluu: ”Tiedon päiväpuolen alueita ovat sitävastoin *aistimukset, äly ja järki*.”³⁸ Suomennos on sananmukaisesti oikein, mutta se jättää peittoon, miten Lönnrotin käyttämät ruotsinkieliset käsitteet olivat peräisin saksalaiselta filosofilta Immanuel Kantilta (1724–1802).³⁹ Hän määritteli ihmisen tietokykyjä samoilla ja erittäin tarkasti määrittelyillä käsitteillä: *Sinnlichkeit, Verstand* ja *Vernunft*.⁴⁰ Lönnrot ei silti ollut kantilainen ajattelija, vaan sen kriitikko todetessaan näiden kykyjen muodostavan vain puolet inhimillisen tiedon piiristä, niin sanotun tiedon päiväpuolen.⁴¹ Näin Lönnrot toimi jälkikantilaisessa saksalaisen idealismin kontekstissa, jossa Kantin filosofian katsottiin johtavan ongelmalliseen dualismiin, joka on ylitetävä. Tässä yhteydessä Lönnrotin ajattelu suuntautui erityisesti kohti Schellingin luonnonfilosofiaa.⁴²

Silti on epävarmaa, missä määrin Lönnrot oli lukenut Schellingin tuotantoa. Ainakaan meille säilyneissä lähteissä hän ei viittaa siihen suoraan, vaikka Schellingin nimi tulee epäsuorasti esille Lönnrotin kir-

³⁶ Herderin ajattelun yhteydet Lönnrotiin ovat erityisen voimakkaat. Ks. erit. Karkama 2001. *Kalevalankin* koostamisperiaatteeseen liittyy herderiläinen käsitys, jonka mukaan runouden kehittyminen suullisesta kirjalliseen muotoon on luonnollinen ja toivottava prosessi. Saarelainen 2020, 422–423.

³⁷ Lönnrot 1908 (1842), 2. Kursiivi Juhana Saarelainen.

³⁸ Lönnrot 1991 (1842), 22. Kursiivi Juhana Saarelainen.

³⁹ Nostan käännöksen esille pedagogisessa tarkoituksessa: on aina parempi käyttää alkuperäislähteitä.

⁴⁰ Saarelainen 2019b, 69–70. Tavallisesti nämä suomennetaan: aistimellisuus, ymmärrys ja järki.

⁴¹ Lönnrot 1908 (1842), 2. Tälle tiedon päiväpuolelle hän hahmottelee vastinpariksi tiedon yöpuolta, joka perustuu puolestaan aavistuksiin, miellelyhtymiin, uniin ja kuvitelmiin.

⁴² Karkama 2001, 79; Hyvönen 2008, 352; Saarelainen 2019a, 60–61.

jeenvaihdossa. Hänen opiskeluaikainen ystävänsä A. R. Lang tiedusteli toukokuussa 1829, onko Lönnrot edelleen ”työskennellyt Schellingin, Hegelin jne. parissa” ja kysyi, järjestyisikö Lönnrotilta lainaan muutama nide Schellingin koottuja teoksia.⁴³ Suoran vaikutussuhteen löytäminen olisi erittäin mielenkiintoista, mutta se ei ole välttämätöntä. Joka tapauksessa Lönnrotin tarkastelu saksalaisen filosofian kontekstissa tuottaa uusia ja perusteltuja tulkintoja. Nimeämättä Kantia tai Schellingiä Lönnrot asetti heidän filosofiansa vastakkain ja teki niistä myös omia tulkintojaan. Viitteet ovat käsitteistöä myöten niin tunnistettavissa, että on helppo argumentoida aikakauden filosofisen keskustelun olevan olennainen konteksti, jos Lönnrotin väitöskirjaa haluaa ymmärtää.⁴⁴ Tästä lähtökohdasta voidaan edetä tarkastelemaan laajemmassa kulttuurisessa kontekstissa, miten filosofinen keskustelu vaikutti Lönnrotin tulkintoihin suomalaisesta kansanrunoudesta tai hänen ratkaisuihinsa *Kalevalan* kokoamisen suhteen.⁴⁵ Kokoavasti voidaan sanoa, että Lönnrot harvoin toi eksplisiittisesti esille filosofisia, teoreettisia tai oppineita kysymyksiä ja ylipäättään kirjoitti hyvin erilaisessa rekisterissä, monesti enemmän metaforisesti kuin käsitteellisesti. Siitä huolimatta tietyn aate- ja oppihistoriallisen kontekstin rakentaminen on mahdollista ja tärkeää hänen toimintansa ymmärtämiseksi.

⁴³ Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkajulkaisu, Lang Lönnrotille 21.5.1829, <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/items/show/3872>. Asia on tosin ymmärrettävissä myös merkityksessä: onko Lönnrot vielä tutustunut ko. filosofeihin. Silti Langin lainatiedustelu tarkoittaa, että todennäköisesti hän tiesi Lönnrotilta löytyvän haussa olevat niteet. Toisaalta on mahdollista, että hän toivoo Lönnrotin järjestävän kirjat joltain muuta kautta. Selvää kuitenkin on, että halutessaan päästä käsiksi Schellingin tuotantoon, asiaa oli mielekästä tiedustella juuri Lönnrotilta.

⁴⁴ Tässä yhteydessä voitaisiin puhua, kevyessä mielessä, hegeliläisittäin ajan hengestä, Gadamerin tapaan historiallisesti muodostuneesta ymmärryksen horisontista tai Foucault’n episteemeistä. Kyse on siitä, millaisia tiedollisia, tiedostamattomia tai rakenteellisia sosiaalisia ja kulttuurisia käsityksiä Lönnrotin ajan oppineessa keskustelussa jaettiin siinä määrin, että niistä oli mielekästä käydä keskustelua – oli se sitten saman- tai erimielistä.

⁴⁵ Saarelainen 2019b, 74–75.

Lopuksi

Historialliset aatteet ja opit eivät ole irrallaan aikakautensa kulttuurista, vaan ovat osa sitä. Kulttuurihistoriallisen aatteiden ja oppien tutkimuksen ymmärrän siten, että kulttuurisen kontekstin avulla voidaan nostaa esille tutkimusongelmia, joiden kysymykset eivät koske vain oppineen ajattelijan intentiota tai oppineen tekstin merkitystä. Kulttuurisessa kontekstissa aatteista ja opeista tulee aktiivisia toimijoita, joilla on konkreettisia vaikutuksia. On myös mielekästä kysyä, miten jokin aate- tai oppihistoriallinen konteksti auttaa tulkitsemaan toimintaa, vaikka todisteita suorasta vaikutussuhteesta ei olisi. Esimerkiksi Elias Lönnrotin teksteistä voi löytää useita tulkintoja aikakauden oppineista pohdinnoista. Niitä ei kuitenkaan käsitellä niinkään teoreettisesti, vaan viitteellisesti ja sovellettuina. Ajattelu tapahtuu ja saa merkityksiä oppineiden kirjoitusten ohella myös konkreettisessa toiminnassa, esimerkiksi tuhansien kilometrien matkaamisena kansanrunoutta etsien, muistiinmerkiten, muokaten ja julkaisten. Toiminta indikoi sitä, että aatteet ja opit otetaan tosissaan, toiminnassa ne on omaksuttu ja otettu käyttöön. Aatteita ja oppeja ei vain ajatella, vaan niillä myös tehdään asioita.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu. SKS, 2017–. <http://lonnrot.finlit.fi/omeka>. Haettu 10.2.2021.
- Lönnrot, Elias: Om finnarnes magiska medicin. Teoksessa Jenny af Forselles (toim.) *Elias Lönnrots Svenska Skrifter*. SLS 1908 (1842), 1–36.
- Lönnrot, Elias: Suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Teoksessa Raija Majamaa (toim.) *Valitut teokset 3: Kirjoitelmia ja lausumia*. SKS 1991 (1842), 22–40.
- Lönnrot, Elias: Kalewala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista. Teoksessa Raija Majamaa (toim.) *Valitut teokset 5: Muinaisrunoutta*. SKS 1993 (1835), 175–315.

Wolf, Friedrich August: *Prolegomena to Homer*. Alkuteos Prolegomena ad Homerum (1795). Käänt. Anthony Grafton, Glenn W. Most & James E. G. Zetzel. Princeton University Press 1985.

Tutkimuskirjallisuus

- Anttonen, Pertti: The Kalevala and the Authenticity Debate. Teoksessa János M. Bak, Patrick J. Geary & Gábor Klaniczay (toim.) *Manufacturing a Past for the Present: Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-Century Europe*. Brill 2014, 56–80.
- Hämäläinen, Niina & Saarelainen, Juhana: Vanhan Kalevalan esipuhe, kommentaarit. Teoksessa Niina Hämäläinen, Reeta Holopainen, Marika Luchtala, Juhana Saarelainen & Venla Sykäri *Avoim Kalevala: Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. SKS 2019. <http://kalevala.finlit.fi>. Haettu 5.4.2021.
- Cowan, Brian: Intellectual, social and cultural history: Ideas in context. Teoksessa Richard Whatmore & Brian Young (toim.) *Palgrave advances in intellectual history*. Palgrave 2006, 171–188.
- Gordon, E. Peter: Contextualism and Criticism in the History of Ideas. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 32–55.
- Grafton, Anthony: Prolegomena to Friedrich August Wolf. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 44 (1981), 101–129.
- Helo, Ari & Pietikäinen, Petteri: Aatehistorian merkitys ja välineet. Teoksessa Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.) *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa*. Gaudeamus 2017, 6.1–6.15.
- Honko, Lauri: Kalevala: Aitouden, tulkinnan ja identiteetin ongelmia. Teoksessa Lauri Honko (toim.) *Kalevala ja maailman eepokset*. Kalevalaseuran vuosikirja 65. SKS 1987, 125–170.
- Hyvönen, Jouni: *Kalevala* Elias Lönnrotin tieteellisenä projektina. Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Kalevalan kulttuurihistoria*. SKS 2008, 330–359.
- Karkama, Pertti: *Kansakunnan asialla: Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. SKS 2001.
- Kaukonen, Väinö: The Kalevala as Epic. Teoksessa Lauri Honko (toim.) *Religion, Myth, and Folklore in the World's Epics*. Mouton de Gruyter 1990, 157–179.
- Manninen, Juha: Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan? *Tieteessä tapahtuu* 8 (1998). <https://journal.fi/tt/article/view/58626/20208>. Haettu 4.2.2021.
- Majamaa, Raija: Elias Lönnrot. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. *Studia Biographica* 4. SKS, 1997. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-002836>. Haettu 2.4.2021.

- McMahon, M. Darrin: The Return of the History of Ideas? Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 13–31.
- Ollitervo, Sakari: Filosofinen hermeneutiikka ja kulttuurihistoria. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h 2012, 193–221.
- Pietikäinen, Petteri & Myllykangas, Mikko: Johdanto. Teoksessa Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.) *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa*. Gaudeamus 2017, 4.2–4.37.
- Ricœur, Paul: Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *New Literary History* 1 (1973), 91–117.
- Saarelainen, Juhana: Konteksti ja kontekstualisointi. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h 2012, 244–268.
- Saarelainen, Juhana: *Runous, tieto ja kansa: Elias Lönnrotin ajattelu ja toiminta aikalaisfilosofian kontekstissa*. Turun yliopisto 2019a.
- Saarelainen, Juhana: Kansanrunous luonnon ja kulttuurin rajalla Elias Lönnrotin ajattelussa. Teoksessa Ulla Piela, Pekka Hakamies & Pekka Hako (toim.) *Eurooppa, Suomi, Kalevala*. SKS 2019b, 56–78.
- Saarelainen, Juhana: Traces of Herder in the First Half of 19th Century Finland: Elias Lönnrot and the Compilation of the Kalevala. Teoksessa Liisa Steinby (toim.) *Herder und das 19. Jahrhundert: Beiträge zur Konferenz der Internationalen Herder-Gesellschaft Turku 2018*. Synchron 2020, 415–426.
- Salmi, Hannu: Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste. *Historiallinen Aikakauskirja* (4) 2017, 417–425.
- Shore, Marci: Can We See Ideas? On Evocation, Experience, and Empathy. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 193–211.
- Siikala, Anna-Leena: Kalevala myyttisenä historiana. Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen (toim.) *Kalevalan kulttuurihistoria*. SKS 2008, 296–329.
- Skinner, Quentin: Motives, intentions and the interpretation of texts (1976). Teoksessa James Tully (toim.) *Meaning & Context: Quentin Skinner and his Critics*. Polity Press 1988, 68–78.
- Sulkunen, Irma: *Suomalalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. SKS 2004.
- Surkis, Judith: Of Scandals and Supplements: Relating Intellectual and Cultural History. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 94–111.
- Tolonen, Hannu: Menneet ja nykyiset käsitteet oikeuden ja yhteiskunnan aatehistoriassa. *Oikeus* 2 (1992), 126–144.

- Tresch, John: *Cosmologies Materialized: History of Science and History of Ideas*. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 153–172.
- Vessey, David: Gadamer and the Fusion of Horizons. *International Journal of Philosophical Studies* 4 (2009), 531–542.
- Whatmore, Richard: Intellectual history and the history of political thought. Teoksessa Richard Whatmore & Brian Young (toim.) *Palgrave advances in intellectual history*. Palgrave 2006, 109–129.